

Sosiaalisen pääoman mittaria kehittämässä ammattikorkeakouluihin

Tutkijayliopettaja Päivi Vuokila-Oikkonen, paivi.vuokila-oikkonen@diak.fi

&

Tutkimusjohtaja Sakari Kainulainen, sakari.kainulainen@diak.fi

Artikkelissa kuvataan Diakonia-ammattikorkeakoulun syrjäytyminen ammattikorkeakoulussa (CDS) -hankkeessa tehtävää sosiaalinen pääoma -käsitteen operationaalistamista korkeakoulukontekstiin. Sosiaalisen pääoman käsite ei ole edelleenkään yksiselitteinen, vaikka siihen on kohdistunut kasvavaa kiinnostusta muutaman vuosikymmenen ajan. Sosiaalinen pääoma saattaa kuitenkin tarjota käsitteellisen välineen syrjäytymisen ehkäisemiseen. Tässä hankkeessa sosiaalinen pääoma on kattokäsite. Käsitteen juuret voidaan löytää 1800-luvulta, nykykeskusteluun sen ovat tuoneet James Coleman ja Pierre Bourdieu. Laajempi kiinnostus sosiaalista pääomaa kohtaan syntyi kuitenkin vasta 1990-luvun puolessavälissä. Sosiaalinen pääoma on merkityksenä positiivinen ja jäsentää aineettoman pääoman merkitystä yhteisöjen toimintaan. Sosiaalinen pääoma -käsite ja yhteisöllisyys-käsite ovatkin lähikäsitteitä ja sisältävät samoja ulottuvuuksia. Sosiaalisen pääoman mekanismeiksi on määritelty mm. luottamus muihin ihmisiin ja instituutioihin. Sosiaalisen pääoman muodostumisen kannalta merkittäviä ovat lojaalisuus organisaatiota, sen tehtävää ja toimijoita kohtaan, yhteisten sopimusten noudattaminen, yhteisöön kiinnittyminen, aktiivinen osallistuminen yhteisön toimintaan ja julkinen sitoutuminen organisaatioon. Sosiaalinen pääoma liittyy läheisesti myös henkiseen hyvinvointiin, joka taas on suhteessa opiskelukykyyn. Opiskelukyvyllä tarkoitetaan mallia, jonka osatekijöinä ovat opetus- ja ohjaustoiminta, opiskeluympäristö, opiskelutaidot sekä opiskelijan terveys ja voimavarat. Koska sosiaalisen pääoman mittaaminen on kontekstisidonnainen, päädyttiin määrittämään mittari korkeakouluympäristöön. Sosiaalisen pääoman mittaamisessa korkeakoulussa keskeisiä näyttäisivät olevan yhteisö tai sosiaalinen verkosto ja sen tiiviys, vastavuoroisuus, luottamus, osallistuminen, avoin kommunikaatio, sosiaalinen tuki ja päämäärätietoisuus. Tässä hankkeessa sosiaalinen pääoma kohdistuu ammattikorkeakouluopiskelijan luottamukseen ja osallistumiseen. Luottamusta ja osallistumista opiskelija arvioi suhteessa ammattikorkeakoulun toimijaryhmiin kuten omaan opiskeluryhmään ja opettajiin, opetussuunnitelmaan, opetusmenetelmiin ja omiin voimavaroihinsa. Mittari tulee osaksi ammattikorkeakoulujen opiskelijakyselyä. Ensimmäinen mittaus ja mittarin testaus tehdään keväällä 2010, minkä jälkeen mittaria kehitetään ja viedään osaksi CDS-hankkeessa toimivien ammattikorkeakoulujen opiskelijakyselyjä.

Asiasanat: Syrjäytyminen, sosiaalinen pääoma, opiskelijakyyky, mittaaminen, ammattikorkeakoulu, sosiaali- ja terveysala

*

Johdanto

Ammattikorkeakoulussa päävastuu opiskelijan sujumisesta on luonnollisesti opiskelijalla itsellään. Kaikkien korkeakoulussa toimivien yhteinen tehtävä on kuitenkin tukea antavan ja vuorovaikutuksellisen opiskeluympäristön ylläpitäminen ja ongelmatilanteisiin mahdollisimman varhain puuttuminen (Kunttu 2009). Opiskelijan oma arvio omista voimavaroistaan ja kyvyistään vaikuttaa voimakkaasti opiskelukykyyn. Opiskelukykyä selittäviä tekijöitä ovat mm. psyykkiset oireet, arvio mielialasta ja tulevaisuudesta. Opiskeluyhteisössä merkittäviä ovat oikea opintoala, opintoihin saatu ohjaus ja kuuluminen opiskeluyhteisöön. Kuntun (2009) mukaan opiskeluterveydenhuoltoa tulee kehittää siten, että se huomioi opiskelijan yksilönä ja myös hänen psykososiaalisen ympäristönsä, jonka tulisi olla terveyttä edistävä. Painopiste on näin terveyden ja hy-

vinvoinnin edistämässä. Suojaavien tekijöiden määrittely ja vahvistaminen on tärkeää.

Diakonia-ammattikorkeakoulu (Diak) hallinnoi kansallista ESR:n ja OKM:n rahoittamaa Syrjäytymisen ehkäiseminen ammattikorkeakouluopinnoissa (CDS) -hanketta. Hanke soveltuu hyvin Diakille, sillä Diakin erityisenä kiinnostuksen ja kehittämisen kohteena on syrjäytymisen vastainen ja osallisuutta vahvistava työ.

CDS-hankkeen tutkimusosuudessa painopiste on syrjäytymisen ehkäiseminen sosiaalista pääomaa vahvistamalla. Artikkelissa kuvataan sosiaalisen pääoman käsitteen operationaalistamista mitattavaan muotoon.

Sosiaalinen pääoma syrjäytymisen vastaisessa työssä

Hankkeen tavoitteena on syrjäytymisen tunnistaminen ja osallisuuden vahvistaminen ammattikorkeakouluopiskelijoilla. Helneen (2002,7) mukaan syrjäytymisellä tarkoitetaan tavallisesti sekä syrjäytymistä tuottavaa prosessia että syrjäytynyttä asemaa. Käsite määritelläänkin melko väljästi ja määrittely tekee sen vaikeaksi tutkia. Lisäksi syrjäytyminen herättää negatiivisia merkityksiä. Syrjäytyminen kuvaa yleensä tiettyjen ryhmien (ulkomaalaiset, mielenterveysongelmaiset) yhteisiä piirteitä ja unohtaa näiden ryhmien väliset sekä yksilölliset erot. Syrjäytymiseen liittyvissä kehittämishankkeissa lähtökohtana on ollut yhteisöllisyyden lisääminen (Helne 2002, 3). Syrjäytymisen vastakohta ei ole selviytyminen, mutta selviytymistä voidaan tutkia syrjäytymisen yhteydessä. Tällöin on kyse näkökulman vaihtamisesta. Henkilöllä voi olla syrjäytymiseen liittyviä riskejä. Riskejä voidaan minimoida, mutta niitä ei voida kaikkia poistaa. Selviytymisen tutkimuksessa voidaan puhua suojaavista tekijöistä. Suojaavat tekijät voivat olla sisäisiä tai ulkoisia. Jos suojaavia tekijöitä on paljon ja ne toimivat hyvin, myös selviytymismahdollisuudet ovat paremmat. Yksi ulkoinen suojaava tekijä on yhteisö, yhteisöllisyys ja sosiaalinen pääoma. Sosiaalinen pääoma voi Ruuskasen (2001) mukaan tarjota välineen syrjäytymisen ehkäisemiseen. Tässä hankkeessa sosiaalinen pääoma on kattokäsite, jonka tiedetään pitävän sisällään monia ulottuvuuksia (Alanen & Pelkonen 2000).

Sosiaalisen pääoman käsite esiintyi ensimmäisen kerran 1800-luvulla. Nykykeskusteluun se tuli 1970- 1980-luvuilla sosiologien James Coleman ja Pierre Bourdieu toimesta. Laajempi kiinnostus sosiaalista pääomaa kohtaan syntyi kuitenkin vasta 1990-luvun puolessavälissä, jolloin Robert Putman ryhmänsä kanssa julkaisi Italian hallintouudistuksesta kirjan Making Democracy Work (Putman, Leonardi & Nanetti, 1993). Kirjan keskiössä oli Italian hallintouudistus ja sen selitykset. Putmanin mukaan Italian hallintouudistuksen onnistuminen Pohjois-Italiassa ja epäonnistuminen Etelä-Italiassa olivat yhteydessä alueiden sosiaalisiin ympäristöihin. Alueiden sivilisoituneisuuden taso, siis kansalaisyhteiskunnan aktiivisuus ja asukkaiden kiinnostus yhteisiin asioihin, selitti alueellisten instituutioiden toimintakyvyn eroja. Sivilisoituneille alueille oli tyypillistä, että ihmiset kuuluivat kansalaisjärjestöihin. He lukivat päivälehtiä ja suuntautuivat politiikassa asiakysymyksiin henkilökysymysten sijaan. Tyypillistä oli myös ihmisten luottamus toisiinsa ja siihen, että lakia yleensä noudatetaan. Sosiaalisen pääoman käsite juontaa juurensa myös taloustieteisiin ja voidaan kysyä myös, mitä uutta se tuo esim. yhteisöllisyys-käsitteeseen tai sosiaalietieteisiin (Väärälä 2000).

Sosiaalisen pääoman ala ja ulottuvuudet

Sosiaalinen pääoma on merkityksenä positiivinen ja se on aineetonta pääomaa, joka vertaantuu käsitteisiin inhimillinen, kulttuurinen ja intellektuaalinen. Kuitenkin pääoma-käsite on ongelmallinen, sillä sen merkitys liittyy taloudelliseen pääomakäsitteeseen. Sosiaalinen pääoma -käsitettä on syytetty amebamaisuudesta: se ei kuvaa mitään konkreettista, mutta samalla se selittää kaiken (Ruuskanen 2001). Hyyppän (2005) mukaan "sosiaalinen pääoma tarkoittaa yhteiskunnan sosiaalisiin rakenteisiin juurtuneita normeja ja sosiaalisia suhteita, jotka antavat ihmisille mahdollisuuden koordinoida toimintaansa haluttujen tavoitteiden saavuttamiseksi." Bourdieu liittää sosiaalisen pääoman yksilön voimavaraksi, kun taas Putman yhteisön voimavaraksi. Sosiaalinen pääoma on merkki tasavertaisesta ja ihmisten omaäänisyyteen perustuvasta yhteisöllisestä elämästä (Hyyppä 2005).

Sosiaalinen pääoma kasautuu sosiaalisen suhdeverkon optimoinnin ja verkostokeskeisen aseman hankkimisen tuloksena. Tärkeää on analysoida sosiaalisia verkostoja ja niiden normeja (Ilmonen 2000). Tällöin organisaatiossa osaaminen jaetaan kaikkien käyttöön. Se on tiedon mutta myös kokemuksen jakamista yhdessä. Sosiaalisen pääoman tuotokset Ruuskasen (2001) mukaan ovat "kulutushyödyt", joilla tarkoitetaan luottamuksen ja kommunikaation tuottamaa välitöntä mielihyvää. "Pääomahyödyt" liittyvät yhteistoiminnan helpottumiseen, toimintojen koordinointiin, liiketoimintakustannusten alenemiseen tai sosiaaliseen tukeen. "Pääomahyödyt" ovat niitä, joita ammattikorkeakoulussa tuotetaan ja niiden ilmenemismuotoja ovat osin syvälinen ja laaja-alainen ammattiosaaminen, oman tietoperustan kehittäminen, yhteistyöosaamisen lisääntyminen ja kustannustehokas ajattelu. Kuitenkaan Korhosen (2005) mukaan ei ole selkeästi määriteltävissä, missä määrin ja millä tavalla verkostoissa on sosiaalista pääomaa. Sosiaalisen pääoman käsitteessä ja siihen liittyvässä tutkimuksessa on keskeistä, että sillä ajatellaan olevan jokin tuotos. Tässä hankkeessa tuotos voisi olla syrjäytymisen ehkäiseminen ammattikorkeakouluopinnossa ja opiskelukyvyn edistäminen.

Sosiaalista pääomaa voidaan tarkastella yhteisön rakenteellisena ominaisuutena, mutta se voi tarjota ratkaisuja kollektiivisiin ongelmiin mikäli rakenteet jostain syystä romahtavat (Hjerppe 1998, Putman 1993). Rakenteellinen ulottuvuus koostuu erilaisista verkostoista, yhteyksistä ja rakenteista, jotka luovat puitteet ihmisten väliselle vuorovaikutukselle (Ruuskanen 2001). "Kognitiivinen ulottuvuus" tarkoittaa organisaation sisäisen, yhteisen kielen, yhteisiä koodeja ja tulkintoja sekä yhteistä organisaatiokulttuuria. "Henkilösuhdeulottuvuudet" pitää sisällään luottamuksen, yhteisön normit, velvoitteet, sopimukset, siis kaiken identifioitumisen kyseiseen yhteisöön. (Hahapiet & Ghosan 1998, Kajanoja & Simpura 2000, Ilmonen 2000). Ellosen ja Korkiamäen (2006) mukaan "henkilösuhdeulottuvuudet" ovat asenteellista ilmapiiriä, joka on turvallisuuden tunnetta, sosiaalista tukea, kodin ja koulun ilmapiiriä, arvoja, asenteita ja arvostuksia.

Sana pääoma viittaa Ruuskasen (2001) mukaan toimintaan, jossa sosiaalisilla resursseilla, taidoilla ja asemalla on merkitystä. Sosiaalisen pääoman tarkastelutasot ovat mikro-, meso-, makro ja metataso. *Mikrotasolla* tarkoitetaan yksilöiden, yritysten, organisaatioiden muodostamaa ja käytettävissä olevaa suhdeverkostoa, sen rakennetta, kykyä luottaa ja herättää luottamusta ja kykyä saavuttaa hyötyä sosiaalisissa tilanteissa. *Mesotasoa* edustavat lähiyhteisöt ja identiteettiryhmät, verkostot ja vastavuoroisuuden normit, paikkalainen luottamus ja rajoittunut solidaarisuus. *Makrotasolla* tarkoitetaan yhteiskuntaa, formaaleja ja informaaleja instituutioita, yhteiskunnan segmentoitumista ja luottamuksen yleistyneisyyttä. Makrotasolla tutkimuksen kohteita

na ovat politiikka ja poliittiset ohjelmat kuten maatalouspolitiikka, koulutuspolitiikka ja talouspolitiikka. (Väärälä 2000). Putmanin (1993) mukaan hyvä taloudellinen tilanne korreloi myös sosiaalisen pääoman kanssa. *Metatasolla* tasolla tarkoitetaan taas kulttuurista "uppoutumista", rakenteistumista kulttuureihin.

Yhteisöllisyys on yhteydessä sosiaaliseen pääomaan, ja sosiaalinen pääoma Putmanin (1993) ja Hyyppän (2005) mukaan lisää yhteisön jäsenten terveyttä ja hyvinvointia. Sosiaalisen pääoman keskeinen mekanismi on luottamus muihin ihmisiin ja instituutioihin (Putman 1993). Luottamusta voidaan pitää sosiaalisen pääoman lähteenä mutta myös sen tuotoksena. Luottamus on oppimisen ja yleensäkin tehokkaan toiminnan kannalta avaintekijä. Luottamus rakentuu kommunikaatioon pohjautuen, johon kuuluvat mm. informaation kulku ja ymmärtäminen sekä jaetut kognitiiviset kyvyt. Korhosen (2005) mukaan oppimisessa ja tiedon välityksessä tiedon autenttisuus on myös sosiaalisen pääoman tunnusmerkki. Edellä mainitut helpottavat henkilöiden välistä kanssakäymistä, tehostavat yhteisön ja yksilöiden tavoitteiden toteutumista ja taloudellista toimintaa. Poikelan (2005) mukaan luovuus on sosiaalisen pääoman syntyminen edellytys. Kontrolli ja kilpailu sitovat yleensä luovuutta. Luovuutta syntyy luottamuksen ilmapiirissä. Luottamuksen syntyminen edellyttää jaettua kulttuurista ymmärrystä ja konkreettista vuorovaikutusta ihmisten kanssa (Ilmonen 2000).

Sosiaalisen pääoman lähteitä ovat Ruuskasen (2001) mukaan yksilön rationaalisuus, yhteisön vastavuoroisuuteen perustuvat normit, horisontaaliset ja vertikaaliset verkostot sekä yhteiskunnan laki ja oikeus, konfliktien säätely ja avoin tiedonvälitys. Oppilaitoksessa sellaiset normit, jotka edellyttävät luopumista lyhyen tähtäimen omasta edusta kollektiivisen edun nimissä, estävät toisten vapaamatkustamista ja edistävät sosiaalisen pääoman muodostumista. Normien ylläpito edellyttää yhteisön sisäisiä tiiviitä verkostoja. Kun yhteisön jäsenet tuntevat toisensa ja pitävät toisiinsa yhteyttä, voi yhteisö kollektiivisesti "rangaista" yhteisiä normeja vastaan rikkonutta jäsentään (Coleman 1990).

Tutkimusten (Putman 1993, Hahapiet & Ghosan 1998, Rajakaltio 2005) mukaan sosiaalinen pääoma syntyy vastavuoroisessa vuorovaikutuksessa. Sosiaalinen pääoma syntyy toimintaympäristössä kuten perheessä tai asuinalueella (Ellonen & Korkiamäki 2006). Avoimen dialogin lähestymistavalla ja menetelmällä yhteisöön kertyy sosiaalista pääomaa, joka helpottaa yksilön ja yhteisön välistä vuorovaikutusta ja lisää yhteisön jäsenten välistä luottamusta ja yhteisön tiiviyyttä.

Bolinon ym. (2002) mukaan sosiaalisen pääoman muodostumisen kannalta merkitystä on lojaalisuudella organisaatiota, sen tehtävää ja toimijoita kohtaan, yhteisten sopimusten noudattamisella, yhteisöön kiinnittymisellä, aktiivisella osallistumisella yhteisön toimintaan ja julkisella sitoutumisella organisaatioon. Toisaalta taas sosiaalinen pääoma voi jäädä tietyn yhteisön ominaisuudeksi, eikä se välttämättä leviä tasaisesti koko yhteiskuntaan. Sosiaalinen pääoma saa Putmanin (1993) mukaan ihmiset ymmärtämään, että he ovat pohjimmiltaan riippuvaisia toisistaan. Osallistuvat ihmiset ottavat tekemisissään huomioon myös toiset. He ovat vähemmän kyynisiä ja empaattisempia toisten murheille. Kouluorganisaatiot ovat paikkoja, joissa luodaan perustaa sosiaalisen pääoman rakentamiselle.

Sosiaalinen pääoma liittyy siis henkiseen hyvinvointiin, joka on suhteessa opiskelukykyn. Opiskelukyvällä tarkoitetaan laajaa mallia, jossa osatekijöinä ovat opetus- ja ohjaustoiminta, opiskeluympäristö, opiskelutaidot ja opiskelijan terveys ja voimavarat

(Kunttu 2009). Lisäämällä sosiaalista pääomaa opiskeluympäristössä voidaan vaikuttaa syrjäytymistä ehkäisevästi (Ellonen & Korkiamäki 2006).

Sosiaalista pääomaa opiskelu yhteisössä voidaan mitata yhteisöllisyytenä, opiskelijoiden osallistumisena, tasa-arvona ja yhdenvertaisuutena sekä fyysisenä ympäristönä. Opiskelijoiden arvostaminen, sosiaalinen tuki, kannustaminen ja vaikutusmahdollisuuksien lisääminen ja kuulluksi tuleminen ovat osa ja tuottavat sosiaalista pääomaa. Ryhmässä on mahdollista syntyä luottamusta sen jäsenten välillä (Korhonen 2005, Rajakallio 2005). Opetuksessa tärkeää ovat vuorovaikutteiset ja osallistavat opetus-, opiskelu- ja arviointimenetelmät.

Sosiaalisen pääoman kehittämiseksi tarvitaan tietoista toimintaa, jota tuottavat mm. rakenteet, pedagoginen johtaminen ja asiantuntijoiden jaettu osaaminen. Jaettu osaaminen yhdistyy oppilaitoksen johtamiskulttuuriin, koska johtaminen ei ole substanssista irrallaan oleva marginaalinen tehtävä. (Rajakallio 2005.) Ilmosen (2000) mukaan yhteisön tai koulutusorganisaation johtamisessa luottamuksen syntymisen edellytys on yhteinen keskustelu tavoitteista yhteisöön kuuluvien jäsenten kanssa. Opiskelijoita koskevassa toiminnassa tulee olla mukana opiskelijaedustus. Opiskelija-palautetta kerätään ja hyödynnetään.

Sosiaalisen pääoman mittaamisesta

Sosiaalisen pääoman käsite ei siis ole yksiselitteinen tai kirkas, ja sen ala on suhteellisen yleinen. Tässä hankkeessa pyritään tunnistamaan sosiaalisen pääoman liittyviä haasteita erityisesti ammattikorkeakoulu ympäristössä. Sosiaalisella pääomalla on yleisiä piirteitä mutta se on kuitenkin aina vahvasti myös kontekstiinsa sidottu. Näin hankkeessa ei päädytä käyttämään valmista mittaria, vaan soveltamaan aiempaa tietoa korkeakoulu ympäristöön sopivaksi. Mittarin avulla tullaan kartoittamaan sosiaalisen pääoman varanto ja sen lähteet.

Sosiaalisen pääoman mittaamisen määreitä korkeakoulussa näyttäisivät olevan 1) sosiaalisen verkoston tiiviys, 2) toimijoiden vastavuoroisuus, 3) luottamus, 4) osallistuminen, 5) avoin kommunikaatio ja 6) päämäärätietoisuus. Tässä hankkeessa tullaan sosiaalista pääomaa mittaamaan luottamuksen ja osallistumisen käsitteiden avulla. Luottamusta ja osallistumista opiskelija arvioi suhteessa ammattikorkeakoulun toimijaryhmiin kuten oma opiskeluryhmään ja opettajiin, ammattikorkeakoulu ympäristöön kuten opetussuunnitelmaan, opetusmenetelmiin jne. sekä opiskelijan voimavaroihin kuten perheeseen, työssäkäyntiin ja harrastuksiin.

Hankkeessa kehitetään sosiaalista pääomaa mittaava mittari ammattikorkeakoulujen käyttöön. Mittarin tekeminen on haastavaa; sen tekeminen on kontekstisidonnaista ja siten toimii kontekstissa, johon se on tehty. (Simpura 2002.) Ensimmäinen mittaus ja mittarin testaus tehdään keväällä 2010, minkä jälkeen mittaria kehitetään ja se viehdään osaksi CDS-hankkeessa toimivien ammattikorkeakoulujen opiskelijakyselyjä. Mittarin kehittämisessä mittaria arvioidaan seuraavin kriteerein: 1. Mittaako mittari sosiaalista pääomaa, 2. kysymysten ymmärrettävyys, 3. mittarin täyttämiseen käytettävä aika sekä 4. mittarin helppous täyttää. Lisäksi tarkastellaan mittarin toimivuutta ja herkkyyttä (vrt. Metsämuuronen 2000). Mittaria arvioivat Diakin CDS-hankkeen toimijat ja Diakin tutkimusohjelmien tutkijat.

Pelkkä sosiaalisen pääoman osoittaminen mittaamalla ei ole riittävän täsmällinen tehtävänanto. Samalla on kysyttävä, miten sosiaalisen pääoman varanto ilmenee, miten

varantoa kartutetaan sosiaalista pääomaa lisäämällä, miten sosiaalista pääomaa käytetään ja millaisia vaikutuksia sen käytöllä on eri tavoitteisiin. Tässä hankkeessa tavoitteena on sosiaalisen pääoman mittaamisen jälkeen focus group -haastattelulla saada tietoa sosiaalisen pääoman kartuttamisen käytännöistä, käytön seurauksista sekä lisäämisen menetelmistä ammattikorkeakoulussa (vrt. Simpura 2002).

Hankkeessa tähdätään siihen, että kansallisella tasolla voidaan seurata yhtenevällä mittarilla sosiaalisen pääoman tasoa ja muutoksia opiskelijoiden keskuudessa. Tärkeimmässä on lisätä ammattikorkeakoulujen arkeen sellaisia positiivisia rakenteita, jotka auttavat opintojen sujumista ja tasaavat opintojen mahdollisesti aiheuttamia kohtuuttomia lisärasituksia opiskelijoiden elämässä yleensäkin.

Lähteet

Alanen A. & Pelkonen L. 2000. Can Regional Economic Growth be Explained by Social Capital. The Production Function: an Empirical Experiment with a Provincial Dataset Covering the Period from 1970 to 1995. In Kajanoja J. & Simpura J. 2000. Social Capital, Global and Local Perspectives. Government Institute for Economic Research Helsinki: J-Paino Oy, pp, 51–76.

Bolino P.S. & Kwon S-W. 2002. Social Capital: Prospects for a New Concept. *Academy of Management Review* 27,1.

Castrén J., Kunttu J. Huttunen T. 2004. Niska-hartiaoireisen opiskelijan profiili. teoksessa. Kunttu K. (toim. 2004) Oireilevan opiskelijan viesti. Tutkimuksia korkeakouluopiskelijoiden terveystutkimus 2000-aineistosta. Sosiaali- ja terveysturvan katsauksia 63, Edita Prima OY.

Coleman J.S 1990. *Foundations of Social Theory*. Belknap Press of Cambridge (Mass.) Harvard University Press.

Ellonen N. & Korkimäki R. 2006. Sosiaalinen pääoman lasten ja nuorten hyvinvoinnin resurssina. Teoksessa Forsberg H., Ritala-Koskinen A. & Törrönen M. *Lapset ja sosiaali- ja terveysturva. Kohtaamisia, menetelmiä ja tiedon uudelleen arviointia*. Juva: PS Kustannus pp 221–285.

Hahapiet T. & Ghosas S. 1998. Social Capital; intellectual Capital, and the Organization Advantage. *Academy of Management Review* 23,2.

Helne T. 2002. *Syrjäytymisen yhteiskunta*. Helsinki: Stakes, tutkimuksia 123.

Hjerpe R. 1998. sosiaalinen pääoma taloudellisena ilmiönä Teoksessa Kajanoja Jouko & Simpura Jussi (toim.) *Sosiaalinen pääoma. Käsite ja sen soveltaminen sosiaali- ja talouspolitiikassa*. Helsinki: Valtion taloudellinen tutkimuskeskus. pp 13–28.

Hyypä M.T. 2005. *Me-hengen mahti*. Jyväskylä, PS-kustannus

Ilmonen K. 2000. Social Capital: The Concept and its Problems. In Kajanoja J. & Simpura J. *Social Capital, Global and Local Perspectives*. Government Institute for Economic Research Helsinki: J-Paino Oy, pp 141–166.

Kajanoja J. & Simpura. 2000. *Sosiaalinen pääoma: globaaleja ja paikallisia näkökulmia*. STAKES, Raportteja 252. Saarijärvi: Gummerus kirjapaino Oy.

- Korhonen V.2005. Työn ja oppimisen verkostot- näkökulmia sosiaalisen pääoman kehittymiseen. Kirjassa: Poikela E. (toim.) (2005) Oppiminen ja sosiaalinen pääoma. Tampere, Tampereen yliopistopaino. pp. 201–222.
- Kunttu K. 2009. Opiskeluterveys koostuu monen toimijan yhteistyöstä. Työterveyslääkäri 27(1), 21–24.
- Poikela E.2005. Onko sosiaalisen pääoman värillä väliä. Kirjassa: Poikela E. (toim.) 2005. Oppiminen ja sosiaalinen pääoma. Tampere, Tampereen yliopistopaino. pp. 9–30.
- Putman R. 1993 Making Democracy Work. Transition Modern Italy, New Jersey: Princeton University Press.
- Rajakaltio H. 2005. Sosiaalisen pääoman kehittymisen ehdot koulu yhteisössä. Kirjassa: Poikela Esa. (toim.) (2005) Oppiminen ja sosiaalinen pääoma. Tampere, Tampereen yliopistopaino. pp. 127–152.
- Ruuskanen P. 2001. Sosiaalinen pääoma – käsitteet, suuntauksat ja mekanismit. VATT-tutkimuksia 81. Helsinki, Valtion taloudellinen tutkimuskeskus.
- Simpura J.2002. Sosiaalista pääomaa mittaamassa. Teoksessa Ruuskanen Petri (toim.) Sosiaalinen pääoman ja hyvinvointi. Näkökulmia sosiaali- ja terveysaloille. Keuruu: PS-kustannus.
- Väärälä R.2000. Social Capital and Social Policy. . In Kajanoja J. & Simpura J.. Social Capital, Global and Local Perspectives. Government Institute for Economic Research Helsinki: J-Paino Oy,pp 127–139.